

عهلی فهتاح دزهیی شاعیر و نووسەر و تیکۆشەر

لیدوانی: جلال سنجای

عهلی فهتاح دزهیی، شاعیر و نووسەر و تیکۆشەر، کتیبیکی قهواره گهوهی (۳۰۴) لاپه‌ڕه‌یه و وهک لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی ئه‌دهبی و ئه‌کادیمی، به هه‌ول و کۆششی مامۆستا (به‌کر شاکر کاروانی) و له‌ کۆتایی سالی (۲۰۰۴) له چاپخانه‌ی رۆشنبیری و له هه‌ولێری پایته‌خت چاپ کراوه و که‌لینیکی به‌تالی له کتیبخانه‌ی کوردی پرکردۆته‌وه.

نووسەر به‌ر له ئه‌نجامدانی ئه‌م شاکاره دانسقه‌یه، ره‌زامه‌ندی بنه‌ماله‌که‌ی شاعیری وه‌رگرتوه تا‌کو دلنیا‌بیت له‌ باره‌ی هه‌ماهه‌نگی و یارمه‌تیدانی له هه‌موو بواریکی باسه‌که، چونکه ناوبراو که‌سایه‌تییه‌کی دیار و به‌رچاوی شاری هه‌ولێر و ناوچه‌که‌یه و هه‌ول و خه‌بات و تیکۆشانیشی له‌ رووی سیاسییه‌وه بۆ پیتشکه‌وتن و هوشیارکردنه‌وه‌ی گه‌له‌که‌ی بووه، دیاره ئه‌ده‌به‌که‌شی هه‌ر بۆ ئه‌م مه‌به‌سته تهرخان کردوه.

ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه له پیتشه‌کیه‌ک و سی‌ه‌ش و ئه‌نجامیک پیکهاتوه له‌گه‌ڵ دیاریکردنی ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که سوودیان لیتوه‌رگیراوه و وێرای دۆست و براده‌ر و خزمانی نزیک به شاعیر که زانیاری ناوازه‌یان درکاندوه و پتر لیکۆلینه‌وه‌که‌یان ده‌وله‌مه‌ند و گشتگیر کردوه. هه‌رچه‌نده لیکۆلینه‌وه‌که‌ش له که‌موکورتی به‌ده‌ر نییه، به‌لام جیبی خۆیه‌تی بلتین تا ئیستا گه‌وره‌ترین لیکۆلینه‌وه‌یه له ژبان و به‌رهمی (عه‌لی فهتاح دزهیی). لێره‌دا نووسەر له‌ ل‌۷ پیتشه‌کی کتیبه‌که ئاماژه‌ به‌وه ده‌دات که: «ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه ته‌نیا هه‌ولدانیکه بۆ ناساندنی شاعیر به جیهانه‌ پان و به‌رینه‌که‌ی ئه‌دهبی کوردی، هه‌رچه‌نده ئه‌م کاره‌ش له که‌موکورتی به‌ده‌ر نییه، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا هیوادارم توانیبیتتم رووناکی بخه‌مه سه‌ر هه‌ندی لایه‌نی شاراوه‌ی ژبان و به‌رهمی ئه‌و شاعیر و نووسه‌ره‌ی که بۆ ماوه‌یه‌کی درێژ خزمه‌تی ئه‌دهبی کوردی و گه‌له‌که‌ و شاره‌که‌ی کردوه...».

له‌ به‌شی یه‌که‌می کتیبه‌که‌دا، هه‌ول دراوه ئاوێتیک له‌ ژبانی شاعیر بدریته‌وه و باری کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و رۆشنبیری ده‌ربخه‌رت و ئه‌و بارودۆخ و گوزه‌رانیه‌ی تیتیدا ژباوه و کاربان له‌ رپه‌وه‌ی ژبان و ناوه‌رۆکی به‌رهمه‌کانیدا کردوه بخه‌رتنه‌ روو.

ئاشکرایه عه‌لی فهتاح ئاغای چه‌وێز ئاغای دزهیی، له‌ سالی (۱۹۲۸) له گوندی دووسه‌ره‌ی سه‌ر به‌ ناحیه‌ی قوشته‌په، هاتۆته دنیاوه و قوئاغی خویندنی سه‌ره‌تایی له گوندی (قازبخانه) و قوئاغی دواناوه‌ندیشی له هه‌ولێر ته‌واو کردوه و له‌ سالی (۱۹۵۸) کۆلیژی مافی له‌ دیمه‌شق ته‌واو

ئەو دەی کورد ئاغاش بوو» ل «۷۸» بۆیە زۆر ژبانی بەندیخانەیی بینبوه، بەلام کۆلی پێ نه داوه.

شاعیر له بەندیخانەکانی (بەغدا و کۆت و کەرکوک) بە گەلیک شاعیرە پایه بەرزەکانی کورد ئاشنا بوو وەک (گۆران، دیلان، هەردی، دلزار، کاکەیی فەلاح، کامەرەن موکری) شاعیر لەم بارەییەو دەلی: «له سالی (۱۹۵۱) ئاشنایه تیم له گەل ئەو شاعیرە مەزەنی کورد (واتە گۆران) له بەندیخانەیی کەرکوک دەستی پێکرد، چەند مانگیک لهو بەندیخانەیی پێکەو بووین، زۆریه کاتی پۆژ و شهومان به گفتمگو له باره ی شیعری کوردییەو دەبرده سەر»... ل «۱۷۴».

قۆناغی دوو دەمی شیعیری له وێه دەست پێدەکات پاش ئەو دەی ژبانی نوێی له ولاتی سوریا دا دەست پێکرد و تیکەلا و بوو له گەل قوتابیانی زانکۆی دیمەشق و شاعیران و رۆشنفکرانی کورد له سوریا، ئەمەش بوو وەرچەر خانگی گەرە له ژبانی شاعیر، چونکە به هۆی پێوهندی کردنی شاعیر به کوردهکانی سوریا و شارەزابوونی له میژووی ئەو بنه مالانه و خەباتی سیاسی و رۆشنییری ئەوان، زیاتر به لای کوردایهتی و خزمهتکردنی کوردستاندا کهوتوو، وەکو خۆی لەم بارەییەو دەلی: «زۆر له لام گرانه، سەر دەمی ئەو چەند سالانه ی ژبانم له دیمەشق دەستنیشان بکەم بێ ئەو دەی یادگی گەرمی ئەو کورده دلسۆزانه بکەمەو که هەتا مردن شانازی به دیتن و ناسینیان دەکەم. کەسانی وەک: (پەوشەن خانم بەدرخان و دکتۆر نوورەدین زازا و قەدری بەگ جەمیل پاشا و مەمدوح سەلیم و حەسەن ئاغای حاجو ئاغا و ئاپۆ عوسمان سەبری و هەردوو شاعیری هێژا قەدری جان و جگەر خوتین که سەربرده ی ژبانی هەر یه کیتیکیان لاپه ریه کی گه شه له داستانی خهباتی نه تهوه بیمان و ده رگایه کی داخراوی میژووی میلله ته که مانیان بو ده کوردهوه و ته وژم و گوپیکی تازه یان به ههستی نه ته وایه تیم ده به خشی). ل «۵۶».

بۆیه له سالی (۱۹۵۷) قوتابییه کوردهکانی عیراق و سوریا رێکخراویکی قوتابیان له شاری دیمەشق دامەزراند به ناوی: (یه کیتی قوتابیانی کورد له زانکۆی دیمەشق) و عەلی فەتاح دزەیی هەلبێژێردرا بەسەرۆکی ئەم یه کیتییه.

قۆناغی سییه می شیعەرەکانی کاک (عەلی) له به رپابوونی شۆرشی (۱۴) ی ته مووزی (۱۹۵۸) دەست پێدەکات که ئەم شۆرشی رزگارکەرە جوۆرە نازادی و

کردوو و له ژبانی چەند وهزیفه ی دیوه، له سالی (۱۹۷۴) دەستی له کاری وهزیفی کیشاوه تهوه و پێوهندی به شۆرشی کورد کردوو. له نسکۆی (۱۹۷۵) گه رپاوه تهوه وهزیفه و له (۱۹۸۳) خانه نشین کراوه و له سالی (۱۹۹۲) به نه خۆشی شیرپه نجەیی قورگ گیانی پاکی سپاردوو و دیوانگی شیعری له پاش به جی ماوه به ناوی (خروشان و رامان).

عەلی فەتاح دزەیی، شاعیریکی نوێکار و به هره دار و ههست ناسکی کورد بوو و رپبازیکی نوێی بۆخۆی گرتۆته بهر و به مەش چه پکیک هونراوه ی وەک ئەزمونیکی سەرکهوتوی شیعری نوێی کوردی خستۆته بهردهم شیعردۆستانی نه ته وه که ی له لایه نی سیاسی و کۆمه لایه تی و چینایه تی و جوانی سروشتی کوردستان خاوه نی دهنگیکی زولال و جیاوازه له پانتایی دهشتی ههولیر و هه ریمه که، نووسه ر ئەزمونی شیعری کاک (عەلی) به سه ر سێ قۆناغ دابهش دهکات، ههروهکو مامۆستا که ریم شاره زاش پشتگیری ئەم رایه دهکات که شاعیر له سالی (۱۹۴۶) دا یه که مین ئەزمونی شیعری ئەنجام داوه تا کو سالی (۱۹۵۳) که چوو بۆ دیمەشق بۆ ته واکردنی خۆیندنی حقوق. لەم قۆناغه دا پتر مه یلی داوه به شیعری سیاسی و نیشتمانپه روه ری، نووسه ری ئەم کتیبه دانسقه یه دهلی: «له ماوه ی سالانی (۱۹۴۵-۱۹۴۶) دا بۆ یه که مجار ریکخستنی سیاسی به شیوه یه کی ئاشکرا و له قالیی حزبی جیا جیا له عیراق سه ری هه لدا و شاعیریش وەک ئەندامگی چالاکی ئەو حزبانه ی له ناوچه که دروست بوو بوون، به شداری له خهباتی سیاسیدا کردوو و هه لوتیستی پتوبیستی بۆ رووداوه کان و هه رگرتوو، له گۆرینی باری ژبانی کورد به ره و رزگاری و سه ربه خۆیی...» ل «۷۳».

زۆریه ی شیعەرەکانی کاک (عەلی) لەم قۆناغه دا ناره زایی ده رپینه له دژی رژیمه یه ک له دوا ی یه که کانی عیراق و شانازی کردنیش به دامه زراندنی کۆماری دیموکراتی کوردستان که بنکه و پایته خته که ی شاری مه هابادی ده لال بوو، کاتی خۆی ئەم شیعرا نه له گوٹاری (هه تاو) بلاو کراوه ته وه. عەلی فەتاح دزەیی، شاعیر و رۆشنییریکی بوێر و چاونه ترس بوو، به شداری له نه هاهمه ته کانی گه له که ی ده کرد و له چەندین خۆپیشاندان و ناره زایی ده رپینی سه ر شه قامی هه ولیر رۆلیکی سه رکردانه ی تیدا بینبوه، چونکه: «هه میشه و هه رده م خۆی به رۆله یه کی هه ژاری ژێر ده سته زانیوه، له گەل

هه مه دانی و سه عدی شیرازی و جه لاله دینی رۆمی) کهم و زۆر کاریگه ریبیان به سه ر شیعره کانی کاک (عهلی) هه یه و به گویره ی قوئاغه کانی ژبانی سیاسی و رۆشنبیری شاعیر.

به شی سیتیبه می ئەم کتیبه تایبه ته به به ره مه کانی تری شاعیر که تییدا هه ول دراوه بواره کانی تری ئەده بی جگه له شیعر نووسین به سه ر بکرتیه وه و ئەو لایه نانه ده ستنیشان بکرتین که شاعیر له رتگه یاندا وه ک نووسه رتیک خزمه تی گهل و میلله ت و ئەده به که ی کردووه وه ک: بواری وه رگتیران و میترووی کورد و ئەو ره گه زه ئەده بیسانه ی بنچینه ی ئەده بی کوردی پیکده هیتن و رۆژگاری ئەمرۆی گولزاری ئەده بی کوردی پیتوستییان پیتی بووه.

له م سه ر و به نده دا عه لی فه تاح دزه بی شاعیر و نووسه ر دوو شاکاری بایه خداری پتیشکه ش به میلله ته که ی کردووه ئەوانیش: مه م و زین که لیکۆلینه وه و هه لسه نگانده ن و نه وه هاری خانی و ئەحمه دی شیخ ماری نۆدی بی که لیکۆلینه وه یه که به راورد کاریبه . جگه له ده یان بایه تی به پتیز له مه ر میترووی نه ته وه بی کورد له گوئار و رۆژنامه کان بلاوی کردووه ته وه .

ئەم کتیبه گرانبه هایه کۆتایی دیت به پاشکۆکان که بریتین له کار و وه زیفه کانی شاعیر به درتایی ژبانی وه زیفی و له گه ل (۱۴) وینه ی شاعیر که له به ندیخانه و سوریا و لوینان گرتوویه تی و چه ند نامه یه که تایبه تیش که به ده سه تخته تی شاعیر نووسراون و کۆپی کراون.

جیگای وه بیره تاننه وه یه ، مامۆستا (به کر شاکر کاروانی) پروانامه ی ماسته ری له سه ر شیعره کانی (عه لی فه تاح دزه بی) وه رگرت که به سه ره رشتی دکتۆر ئیبراهیم ئەحمه د شوان پتیشکه ش به کۆلیژی نادابی زانکۆی سه لاهه دین کرا.

سه ره سه تیه کی هینایه ئاراهه چ به نووسین چ به کرده وه له لایه ن زۆر له نووسه ران و شاعیران و نیشتمانپه روه ران به ئاهه نگ و خوشی پیشوازی لیکرا، شاعیریش یه کتیک بووه له وه که سانه ی له ناو روداوه که و له گه ل بارودۆخی سه رده مه که دا ده ژیا و کارتیکردنیان له سه ر یه کتیریدا هه بووه، بۆیه به (گه پانه وه ی شاعیر بۆ ناو خاکی ولات به کۆمه لتیک بیروباوه ری کوردانه و نیشتمانپه روه رانه ، بۆ ناو روداوه سیاسییه کان له ریزی پارتی دیموکراتی کوردستان وه ره رخانیکتی تری خه باتی سیاسی شاعیره که وه ک کادیرتیکتی پر چه کی رۆشنبیری هه ول بدات له م بواره دا خزمه ت به گهل و میلله ته که ی خۆی بگه یه نیت).

ل «۵۹».

به رپابوونی شوۆرشی ئەیلوولی مه زن له (۱۹۶۱/۹/۱۱) و به رده و امبوونی تا سالی (۱۹۷۰)، شاعیر ده خاته ناو تاقیکردنه وه یه که ی مه یدانێ خه باتی سیاسی و رۆشنبیری و ئیداری که تا کۆتایی هاتنی ئەم شوۆرشه ، شاعیر به رده و ام بووه له ناو ریزی پارتی و شوۆریدا.

نووسه ر له ل «۶۷»، دیته سه ر باسکردنی به شی دووه م که بریتیه له شاعیر و شیعره کانی و بایه ته کانی شیعر وه ک بایه تی سیاسی و بیری نیشتمانپه روه ری و نه ته وه بی و بایه تی کۆمه لایه تی و دلداری و لاواندنه وه و پیاه لدانی سروشت و جوانی ئافره ت، هه روه ها باسیتکی تایبه تی ئەم به شه ته رخان کراوه بۆ کیش و سه روا ی شیعره کانی و هه ول دراوه ئەو جوۆر و شیوازانه ده ستنیشان بکرتین که شاعیر له دارشتنی قالبه شیعریه کانییدا ره چاوی کردوون، جگه له مه ش به راوردیتکی تایبه ت کراوه له سه ر کاریگه ری ئەو شاعیرانه ی که کاریان له روخسار و ناوه رۆکی شیعره کانی (عه لی فه تاح دزه بی) دا کرده وه وه ک شاعیرانی کلاسیک یان نوێخوازان.

به نیسه ت شاعیره کلاسیکییه کان (مه لا خه لیل سنجاوی - موخلیس) زۆر کاریگه ری له سه ر شیعره کانی عه لی فه تاح دزه بییه وه هه یه ، چونکه «شاعیر هه ر له سه ره تای هه ره تی لاوتییدا پتیه ندی ئەده بی و رۆشنبیری له گه ل موخلیسدا په یدا کردووه و له سه ر ده ستی ئەو فیری دانان و نووسینی شیعره ده بی و به مامۆستای خۆی زانیوه» ل «۱۶۷».

و پرای ئەمه ش هه ره ک له شاعیران (نالی و وه فایی و شیخ په زا و گوۆران و قه دری جان و هه ردی و بایه تاهیری